

Kézirat gyanánt

VÁLOGATÁS BALOGH ZOLTÁN
HAGYATÉKÁBÓL

Kiadja az ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ igazgatója. Budapest, 2002. 76 old.

A hetvenes évek közepén, második felében készült tanulmányok olyan szociológus munkái, aki egy meglehetősen zárt országban dolgozott, mégis kiemelkedően jól ismerte ki magát a nemzetközi gazdasági és társadalmi folyamatokban. Ne felejtjük el, hogy bár ez az időszak a magyar gazdaság számára fellendülést jelentett, ami ekkor történt, mégis inkább a gazdasági reformoktól való visszalépésként, a túlzott nyugati hitelfelvétel és az eladósodás folyamataként írható le. Tehát a magyar gazdaság nem volt képes rugalmasan reagálni a világgazdasági változásokra, a kormányzat a szükséges szerkezeti reformokat a külföldi megtakarítások bevonásával pótolta.

■ Balogh Zoltán (1943–1979), matematikus, meteorológus, filozófus, szociológus, az ELTE Szociológiai Tanszékének munkatársa volt.

A rossz alkalmazkodás körülményeire tekintettel különösen értékes olyan korabeli tanulmányokat olvasni, amelyek fölényes tudásról tesznek tanúbizonyságot. A szerző alapállása egy baloldali értelmiségi, aki igyekszik megérteni és leírni a kapitalizmus természetrajzát, és folytonosan szembe-síteni a gazdasági növekedést a társadalomban zajló változásokkal. Különösen érdekes, hogy tanulmányainak többsége a multinacionális vállalatokkal foglalkozik, méghozzá a munkavállalók és a szakszervezetek kölcsönös viszonyát elemezve. Balogh téma-választásával mintegy 15 évvel előzte meg a magyar gazdaságban később bekövetkező történéseket. Bár jelentőségéhez képest ez a téma ma sem kap megfelelő hangsúlyt még a szakirodalomban sem. Balogh nem csekély jövőbelátó képességgel rendelkezik, annak a szaktudósnak a kivételes adottságaival, akinek minden szavából a társadalom iránti felelősség érződik. Valljuk be, ez a magatartás igencsak ritka, és ezért nem lehet igazán túlbecsülni. A használt forrásokból jól látható, hogy a szerző nem volt jól ellátva megfelelő nyugati szakirodalommal, szaksajtóval. Mégis, az akkori nyilvános publikációkból olyan következtetéseket volt képes levonni, amelyek minden tiszteletet megérdemelnek. Különös képessége volt olyan gondolatmenetek felépítésére, amelyek sok történelmi és társadalmi eseménynek a gyökereit hatolnak.

Az első és leghosszabb tanulmány a nemzetközi munkamegosztás fő trendjeit elemzi (9–39. old.). Olyan újszerű folyamatokat ír le, amelyekről ma is sok szó esik, vagyis a munkahelyek kitelepítéséről a fejlett országokból a harmadik világba. A hatvanas évek elejétől figyelhető meg a tőkés feldolgozóipar, ezen belül főleg a gépipar kitelepedése a fejlődő országokba, ami természetesen együtt jár az onnan történő import drámai növekedésével. A korábbi évszázadokban az alulfejlett országok csak nyersanyagszállítóként kapcsolódtak a fejlett országokhoz. Tipikusan harmadik világbeli termék volt a közel-keleti olaj, a chilei réz, a bolíviai ón, a brazil kávé, az indiai tea, a kubai cukor és a jamaikai rum. A változást a feldolgozóipari tömegtermelés beveze-

tése hozta. Henry Ford már az 1920-as években meghirdette, hogy „szalagmunkára bárki 24 óra alatt betanítható”. A feldolgozóipar kivonulása a harmadik világba több lépcsőben történt: először a könnyűipar, majd a gépiparnak az összeszerelést igénylő része és végül, az 1970-es évek közepén a termelőeszközök gyártása. A termelés áthelyezését a költségek csökkentésének igénye hajtja. Ezt segíti elő a fogadó országok kormányai részéről adandó adókedvezményeken túl a multinacionális vállalat mentesülése azon felelősség alól, hogy a természeti környezet és a munkaerő reprodukciójának teljes költségét fedezze. Ugyanakkor a termelési technika, a termelés megszervezése és a termékek újraelosztása a fejlett országok monopóliuma marad. A fejletlen országok munka- és életkörülményeit a tőke a vendégmunkások számára is megteremti a fejlett országokban.

Balogh drámai képet fest a gyorsan iparosodó fejlődő országok fővárosainak infrastrukturális elmaradottságáról, a gyermekek családfenntartó szerepéről, arról, hogy az alacsony bérek nem fedezik a munkaerő felnevelésének és fenntartásának költségeit. Kérdés persze, hogy a fejlődő országok számára van-e más felzárkózási stratégia, mint az alacsony munkaerőköltségen alapuló exportorientáció. A kis tigrisek közül Tajvan és Dél-Korea magas szociális költségekkel terhelt, hosszú ideig diktatórikus államberendezkedés mellett zajló felemelkedését a szakirodalom nem a sikertelen felzárkózási modellek közé sorolja. Negatív ellenpéldaként szokás felemlíteni Dél-Amerika sokáig importhelyettesítő, elzárkózó, a gazdasági populizmus elemeit felhasználó, sikertelen utolérési kísérleteit. Persze az exportorientáció önmagában nem biztosítja az általános jólét növekedését. Balogh Zoltán figyelme mégis a termelés nemzetköziesedése és a munkavállalói jogok degradálódása közti összefüggésre irányul. Úgy érvel, hogy a hetvenes években a munkahelyek száma világméretben nőtt, de a fejlett országokban csökkent. Ha a versenytársak az olcsóbb bérű, tegyük hozzá, jóléti rendszerek nélküli országokba mennek, akkor a többieknek követniük kell őket. A tőke igyekszik szabadulni a jóléti

rendszer által kiszabott terhek alól. A nyugati szakszervezetek mindaddig nem tiltakoztak a termelés elvándorlása ellen, amíg az a piszkos, ártalmas, rosszul fizetett, nagy fizikai erőfeszítést igénylő munkákat érintette, de amikor már a szakképzett munka is kezdett elvándorolni, a szakszervezetek rádöbentek, hogy alkupozíciójuk meggyengült, s ekkor tiltakozásuk felerősödött.

A kötet egy másik gondolatgazdag és sok szempontból megvilágító erejű írása a nemzeti piacok kibővítésének eltérő történelmi formáit vizsgálja a két világháború közötti időszakban (39–47. old.). A világgazdasági válság 1929–33 között a világgazdasági elzáródását, az ipari munkásság fogyasztásának visszaesését eredményezte. A német tőke különösen rossz helyzetben volt, mert már korábban kiszorult a világtengereken és a szárazföldeken keresztül történő terjeszkedésből. Az angol–francia tőke és munka továbbra is élvezte a gyarmatvilágból elvont érték-többletet. Mivel a német gazdaság számára az önkéntes külkereskedelem lehetőségei bezárultak, nehézipari termékeinek világpiaci kényszerelhelyezésére törekedett, valamint a kényszerfogyasztás eszközét alkalmazta a háborús fogyasztás révén. Ezzel szemben az Egyesült Államok iparának nem volt szüksége hódításra versenyképessége fenntartására. Az 1920-as években mindkét országban intenzív irányba fordult a tőkés fejlődés. Amerikában a New Deal a bérmunka felértékelésével, a munkások és a farmerek fogyasztásának erősítésével növelte a keresletet. Ugyanakkor korlátozta a bevándorlást, különösen az osztályharcos európai munkások beáramlását. Az amerikai nagytőke, miközben a szakszervezetek szerepét felértékelte, és növelte jogosítványait, mindent megtett, hogy megakadályozza a munkásosztálynak mint politikai osztálynak a megszerveződését. A német fasisztus viszont az állami fogyasztás minden eszközzel kikényszerített egyoldalú bővítésén alapult.

Ezt a gondolatsort folytatja a *Multinacionális vállalatok és a szakszervezetek* című fejezet (63–66. old.). Leírja, hogy a második világháború után gazdasági csoda következett be számos háború sújtotta országban, az európai államok közvetlen gazdasági

intervenciója, valamint az USA tudatos stabilizáló tevékenysége eredményeként. Az amerikai New Deal fontos alkotórésze volt a szakszervezeti szövetségekkel kötött társadalmi szerződés, amely a háború után eliminálta az osztályharcot. Amerika a társadalmi szerződések európai exportjára törekedett. A társadalmi szerződések teremtették meg az alapot a munkás-ság fogyasztási szintjének állandó emeléséhez. Az iparági szakszervezetek alkalmasak voltak a társadalmi szerződések megkötésére, s ezen alapulva épülhetett ki a jóléti állam.

A befejező tanulmány *A „kettős hatalom” problémája* címet viseli (71–76. old.). A kifejezés a hetvenes évekből Ádám Györgytől ered, aki már akkor könyvet publikált a multinacionális vállalatokról. Balogh felveti, hogy a hatvanas években reneszánszát élte a nemzetformáció, a nemzetállam extenzív terjeszkedése zajlott. Ennek ellenére a nagy nemzetközi vállalatbirodalmak egyre erőteljesebbé váltak. A nemzetállam és a multinacionális vállalatok konfliktusai nem maradhattak el. Balogh a Kennedy-kormány esetét mutatja be, amikor az államapparátus a munkaerő kvalifikációjának növelésével, a munkahelyi biztonság javításával igyekezett másfajta versenyképességi előnyöket kovácsolni, mint ami az alacsony, szakképzetlen, nagy fizikai teljesítményen alapult. A munkavállalók relatív helyzetének javítása a munkaadókkal szemben kiváltotta a régi típusú nagytőke rosszallását. Az amerikai multinacionális vállalatok igényt tartottak arra, hogy piaci terjeszkedésüket és biztonságukat a kormányzatok akár katonai eszközökkel is támogassák. A nemzeti autonómiát hirdető harmadik világbeli politikusok egyre másra dőltek ki a terjeszkedő multinacionális vállalatokkal szembeni küzdelemben. A fejezet befejező mondatát érdemes idemásolni, mert ránk vonatkozik: „Nem kell azonban azt hinni, hogy a vállalatbirodalmak »reménytelennek« tartják a szocialista államokba való behatolást.” (76. old.) Persze, amikor ez 10–15 évvel később bekövetkezett, mi inkább örülhettünk neki, de messze nem voltunk felkészülve a negatív mellékhatásokra.

Az olvasó 76 oldalon nagyon sokat kap Balogh Zoltántól. Sok minden

mellett élvezheti a következtetések és összefüggések levonásának pazar képességét. Csak nagyon kevesen tudnak gazdasági és szociológiai jelenségeket ilyen mélyen elemezni. Elavultak-e ezek az írások az elmúlt negyedszázad alatt? A terminológia talán kicsit ódivatú, de az elemzések rövidek, érthetőek és felvilágosító erejük van. Sokat változott a világ, a globalizáció erőteljesebb lett, a kereskedelmi és tőkepiacok sokkal jobban integrálódtak. A gazdasági globalizáció messze lehalgyta a szociális integrációt. Közben változott a nagy nemzetek közötti egyensúly; az Egyesült Államok súlya gyengült, Japán, Kína és más feltörekvő országok piaci részesedése erősödött. A multinacionális vállalatok és a nemzeti kormányok közötti hatalmi viszony továbbra is a felek erőviszonyának függvénye. A szerző kritikája a létező kapitalista rendszerről szól, nem érinti az alternatív, nem piaci társadalmak hatékonyságának, versenyképtelenségének rendszerbeli okait. Ennek ellenére a gondolatok érvényesek, a gondolkodási és elemzési mód pedig minden társadalomkutató számára követendő lehet.

RÉTI TAMÁS

